

Rozdział I. Kształtowanie się instytucji listu żelaznego w postępowaniu karnym

§ 1. Uwagi wstępne

Zazwyczaj przyznanie listu żelaznego stanowiło przywilej władcy i dawało ochronę przed ujęciem cudzoziemcom przebywającym podczas działań wojennych na terytorium wroga¹. Wydawali go cesarze, królowie, elektorowie, landgrafowie, książęta, arcybiskupi, biskupi, opaci, hrabiowie, baronowie, namiestnicy i inni, którzy w czasie dezorganizacji społecznej mieli dostateczną władzę i sposobność, aby nakazać poszanowanie dla wydanego przez siebie zabezpieczenia².

Przypadki udzielania przez państwo gwarancji nietykalności osobistej na potrzeby procesu karnego wystąpiły już starożytności. Podczas wojny jugurtyńskiej między numidyjskim królem *Jugurta* a Rzymem (111–105 p.n.e.) *Jugurta* został zaproszony do Rzymu w celu złożenia zeznań w procesie przeciwko rzymskim dowódcom wojskowym (biorącym udział w wojnie) i wysokim urzędnikom, którym zarzucano przyjmowanie korzyści majątkowych od *Jugurty*³. W istocie *Jugurta* podczas konfliktu unikał bitew, a jednocześnie korpował rzymskich senatorów, przewlekając w ten sposób konflikt⁴.

Na czas pobytu w Rzymie, w związku z procesem, numidyjskiemu władcy zapewniono nietykalność osobistą. *Jugurta* przybył do Rzymu, jednakże na miejscu zlecił zabójstwo swego kuzyna *Massivy*, pretendenta do tronu Numidii. *Bomilca*, wspólnik *Jugurty*, został przez Rzymian ujęty. *Jugurty*, który

¹ W. Blackstone, J. Eardley Eardley-Wilmot, An abridgment of Blackstone's Commentaries on the laws of England, London 1853, s. 57.

² K. Machczyński, w: K.W. Wóycicki, L. Rogalski, F.H. Lewestam, J. Pankiewicz, J. Grajner, F.M. Sobieszkański (red.), Encyklopedia powszechna, t. 9, Warszawa 1862, s. 969.

³ G.M. Bauer, Das sichere Geleit, s. 157.

⁴ J. Wolski, Historia powszechna. Starożytność, Warszawa 1992, s. 351.

korzystał ze swego rodzaju listu żelaznego, nie postawiono w stan oskarżenia, został zmuszony jedynie do opuszczenia Rzymu⁵.

W średniowiecznej Italii glejty były stosowane jako legalny środek, pod osłoną którego oskarżeni, ukrywający się przed zemstą, oraz banici mogli bezpiecznie bez wykazywania swojej niewinności – powrócić do miejsca, które opuścili. Oskarżonemu wydawano list także wtedy, gdy nie można było postawić go przed sądem⁶.

Z Włoch glejty przeszły do Anglii i Niemiec. W Rzeszy ich rozwojowi sprzyjało rozdrobnienie feudalne i częste konflikty zbrojne. Okres późnego średniowiecza, począwszy od XII w., charakteryzował się postępującą dezintegracją Niemiec⁷. Podróżni i kupcy składali okup, za który otrzymywali glejt, czyli zaręczenie bezpiecznego przejazdu⁸. Instytucja ta została następnie przyjęta w niemieckich partykularnych ustawodawstwach, a drodze zwyczajowej także i w teorii procesu powszechnego⁹.

Glejty były znane w Polsce i na Litwie w okresie przedrozbiorowym. Były udzielane w zasadzie przez monarchę zbiegłym za granicę przestępcom, którzy chcieli powrócić do kraju w celu oczyszczenia się przed sądem ze stawianych im zarzutów¹⁰.

W średniowiecznej Polsce na mocy statutów Kazimierza Wielkiego (XIV w.) prawo udzielania glejtów banitom oraz przestępcom stanowiło prerogatywę królewską, jednakże na okres nie dłuższy niż dwa miesiące mógł je wydawać biskup krakowski oraz wojewodowie krakowski i sandomierski¹¹.

Rozróżniano glejty i listy żelazne. Glejty pozwalały na bezpieczne przekroczenie granic kraju i stawienie się w sądzie, aby udowodnić niewinność, przebłągać pokrzywdzonego, a nawet bezpiecznie opuścić granicę. Listy żelazne były wydawane niewypłacalnym dłużnikom i wstrzymywały egzekucję na okres 3 lat¹².

Na podstawie statutu litewskiego *Zygmunta I* (XVI w.) glejty były udzielane zbiegłym przestępcom w celu przebłągania panującego i przebaczenia u po-

⁵ G.M. Bauer, Das sichere Geleit, s. 157.

⁶ F. Prusak, List żelazny – instytucja z przyszłością, *Gazeta Prawnicza* 1983, Nr 15, s. 6.

⁷ T. Manteuffel, *Historia powszechna. Średniowiecze*, Warszawa 1994, s. 306 i n.

⁸ K. Machczyński, w: K.W. Wóycicki, L. Rogalski, F.H. Lewestam, J. Pankiewicz, J. Grajner, F.M. Sobieszkański (red.), *Encyklopedia powszechna*, s. 968–969.

⁹ P. Stebelski, *Komentarz do austriackiego kodeksu postępowania karnego*, Lwów 1901, s. 650.

¹⁰ F. Prusak, List żelazny, s. 6.

¹¹ Z. Gloger, *Księga rzeczy polskich*, Kraków 1896, s. 94.

¹² Tenże, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. II, Warszawa 1901, s. 185–186.

krzywdzonych. Jeżeli nie uzyskali oni darowania winy lub nie opuścili kraju w czasie wyznaczonym w glejcie, byli ścigani i karani. Przyznawana ochrona była rzeczywista i szeroka. Zabójstwo osoby objętej glejtem było karane śmiercią¹³.

Szczególnym rodzajem listu żelaznego był list inhibicyjny, który zakazywał pozywania lub wstrzymywał rozpatrzenie sprawy na pewien okres (np. czas choroby). Ten rodzaj listu mógł być wydany przez sędziego ziemskiego lub starostę. Listy były przedmiotem nadużyć. Statuty nieszawskie z 1454 r. zakazały ich wystawiania, ale w praktyce tego zakazu nie przestrzegano. Od końca XV w. królowi nie wolno było wydawać listów żelaznych osobom skazanym, od 1543 r. zaś poddanym, którzy zamierzali wnieść skargę przeciwko swemu panu¹⁴.

W okresie rozbiorowym procedura karna stosowana w Księstwie Warszawskim była oparta na przepisach pruskiej ordynacji kryminalnej z 1805 r. (*Kriminalordnung* 1805¹⁵) oraz austriackiej księdze ustaw na zbrodnie i ciężkie policyjne przestępstwa (tzw. Franciscana) z 1803 r. (*Strafgesetz über Verbrechen und schwere Polizeübertretungen* 1803¹⁶). Przepisy pruskiej ordynacji kryminalnej funkcjonowały na terenie ziem polskich należących do zaboru pruskiego, część zaś proceduralna austriackiej Franciscany na polskich ziemiach zaboru austriackiego (z wyjątkiem Galicji Zachodniej, gdzie stosowano ustawę karną zachodniogalicyską z 1796 r., stanowiącą „pierwszą redakcję” części proceduralnej Franciscany)¹⁷. W 1850 r. w Austrii wydano nową procedurę karną wzorowaną na procedurze karnej francuskiej, jednakże nie rozciągnięto jej na obszar Galicji¹⁸.

Przepisy ordynacji kryminalnej pruskiej z 1805 r. (§ 246–250) i księgi ustaw na zbrodnie i ciężkie policyjne przestępstwa z 1803 r. (§ 495) uprawniały sądy

¹³ T. Czacki, K.J. Turowski, O litewskich i polskich prawach i ich duchu, źródłach, związku, i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 roku wydanym, Kraków 1861, s. 215–216.

¹⁴ S. Plaza, Historia prawa w Polsce na tle porównawczym, t. I, Kraków 1997, s. 463.

¹⁵ W przekładzie polskim J. Stawiarskiego, Ordynacja kryminalna pruska, Warszawa 1828 (cyt. za G. Bałtruszajtys, J. Kolarzowski, M. Paszkowska, K. Rajewski, Wybór źródeł do historii prawa sądowego czasów nowożytnych, Warszawa 2002, s. 347).

¹⁶ W przekładzie polskim Księga ustaw na zbrodnie i ciężkie policyjne przestępstwa. Druk urzędowy, Lwów 1804 (cyt. za G. Bałtruszajtys, J. Kolarzowski, M. Paszkowska, K. Rajewski, Wybór źródeł do historii prawa, s. 342).

¹⁷ W. Ćwik, w: W. Ćwik, T. Opas, Prawo sądowe w Polsce do 1939 r. Zarys wykładu, Rzeszów 1999, s. 71, 89, 102, 105, 112–113.

¹⁸ M. Sczaniecki, Powszechna historia państwa i prawa, Warszawa 1994, s. 436.

do wydawania listów gletjowych gwarantujących wolność sprawcom przestępstw, którym groziło zatrzymanie¹⁹.

W drugiej połowie XIX w. doszło do istotnych zmian w austriackim postępowaniu karnym. Nowy kodeks postępowania karnego (*Strafprozessordnung*) z 23.5.1873 r.²⁰ obowiązywał także na terenie Galicji²¹. Ustawa określała cel listu żelaznego, warunki wydania, zakres obowiązywania oraz powody jego wygaśnięcia (§ 419 i 420).

W wersji pierwotnej austriackiego *Strafprozessordnung* przepisy dotyczące listu żelaznego zostały umieszczone w części pierwszej opatrzonej tytułem „Postępowanie przeciw nieznanym, nieobecny i zbiegłym podczas śledztwa przygotowawczego” (*Verfahren gegen Unbekannte, Abwesende und Flüchtige während der Voruntersuchung*), należącej do rozdziału XXIV zatytułowanego „O postępowaniu przeciw nieznanym, nieobecny i zbiegłym” (*Von dem Verfahren wider Unbekannte, Abwesende und Flüchtige*).

Stosownie do § 419 StPO, jeżeli obwiniony, który był nieobecny lub zbiegł, oświadczył gotowość stawienia się przed sądem w zamian za wydanie listu żelaznego, wówczas minister sprawiedliwości mógł wydać mu taki list po zasięgnięciu opinii nadprokuratora przy trybunale II instancji, w którego obrębie sąd śledczy miał siedzibę. List stosownie do okoliczności mógł być udzielony za zabezpieczeniem i gwarantował obwinionemu pozostanie na wolności aż do wydania wyroku w I instancji²².

W § 420 StPO austriacki ustawodawca stanowił, że list żelazny skutkował tylko co do zbrodni lub występku, do których się odnosił. List upadał, gdy obwiniony nie stawiał na wezwanie bez dostatecznego usprawiedliwienia, podejmował przygotowania do ucieczki, uchylał się od dalszego śledztwa przez ucieczkę lub ukrywanie swojego pobytu albo gdy nie dopełnił któregośkolwiek z warunków, pod którymi list żelazny został mu udzielony²³.

¹⁹ K. Machczyński, w: K.W. Wóycicki, L. Rogalski, F.H. Lewestam, J. Pankiewicz, J. Grajner, F.M. Sobieszcański (red.), Encyklopedia powszechna, s. 971.

²⁰ RGBl. 119 (*Reichsgesetzblatt* – Dziennik Ustaw Rzeszy).

²¹ M. Sczaniński, Powszechna historia państwa i prawa, s. 436.

²² Einem abwesenden oder flüchtigen Beschuldigten, welcher sich gegen sicheres Geleit vor dem Gerichte stellen zu wollen bereit erklärt, kann dieses Geleit von dem Justizminister nach eingeholtem Gutachten des Oberstaatsanwaltes an dem Gerichtshofe zweiter Instanz, in dessen Sprengel das untersuchende Gericht sich befindet, allenfalls gegen Sicherheitsleistung mit der Wirkung ertheilt werden, daß der Beschuldigte bis zu der Urtheilsfällung in erster Instanz von der Haft befreit bleiben soll.

²³ Das sichere Geleit äußert seine Wirkung nur in Beziehung auf das Verbrechen oder Vergehen, in Ansehung dessen es ertheilt ist. Es verliert seine Wirkung, wenn der Beschuldigte auf

W tych przepisach list żelazny był traktowany jako środek zapewniający stawiennictwo obwinionego za przyrzeczeniem pozostawienia go na wolności. Udzielenie listu żelaznego skutkowało tym, że z chwilą jego otrzymania obwiniony nie mógł być aresztowany, nie mogło być zarządzone ani „tymczasowe przytrzymanie”, ani „zwyczajny areszt śledczy”. Sędzia śledczy nie mógł też wydać nakazu „dostawienia”, gdyż nakaz taki był traktowany jako ograniczenie wolności osobistej²⁴.

Stosownie do § 419 StPO organem wydającym list mógł być tylko minister sprawiedliwości (*Justizminister*) i do niego należało wystąpić z wnioskiem²⁵. Jednakże przed wydaniem listu minister był zobowiązany zasięgnąć opinii prokuratora przy trybunale II instancji (*Gutachten des Oberstaatsanwaltes an dem Gerichtshofe zweiter Instanz*).

Ustawodawca austriacki precyzyjnie określił zakres udzielonej gwarancji, stanowiąc w § 420 zd. 1 StPO, że list żelazny skutkowało tylko co do zbrodni lub występku, do których się odnosił (*Das sichere Geleit äußert seine Wirkung nur in Beziehung auf das Verbrechen oder Vergehen, in Ansehung dessen es ertheilt ist*). Innymi słowy, ochrona obejmowała jedynie postępowanie w sprawie określonego czynu karnego, które stanowiło podstawę wydania listu. Obwiniony mógł być pozbawiony wolności w innych sprawach (zarówno w tych dotyczących czynów popełnionych przed wydaniem listu, jak i po jego udzieleniu).

Austriacki *Strafprozessordnung* w swej pierwotnej wersji w § 419 ograniczał gwarancję udzieloną obwinionemu jedynie do wydania wyroku w I instancji (*der Beschuldigte bis zu der Urteilsfällung in erster Instanz von der Haft befreit bleiben soll*), a więc obowiązywała ona w czasie postępowania wstępnego aż do ogłoszenia wyroku i nie obejmowała stadium składania środków odwoławczych²⁶, a w konsekwencji postępowania przed sądem II instancji. Dla gwarancji listu żelaznego nie było istotne, czy wyrok był prawomocny, czy też nie, znaczenie miał jedynie fakt jego wydania, z którą to chwilą list żelazny upadał.

eine an ihn ergangene Vorladung ohne genügende Rechtfertigung ausbleibt, wenn er Anstalten zur Flucht macht, wenn er sich der Fortsetzung der Untersuchung durch die Flucht oder durch Verbergen seines Aufenthaltes entzieht oder wenn er eine der Bedingungen nicht erfüllt, unter welchen ihm das sichere Geleit ertheilt worden ist.

²⁴ P. Stebelski, Komentarz do austriackiego kodeksu postępowania karnego, s. 650.

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże.

Stosownie do § 420 zd. 2 StPO list tracił moc także wtedy, gdy obwiniony:

- 1) nie stawał na wezwanie bez dostatecznego (a zatem wystarczającego, zadowalającego²⁷) usprawiedliwienia się (*ohne genügende Rechtfertigung ausbleibt*),
- 2) czynił przygotowania do ucieczki (*Anstalten zur Flucht macht*), zatem do niej nawet nie musiało dojść,
- 3) uchylał się od dalszego śledztwa przez ucieczkę lub przez ukrywanie swego pobytu (*er sich der Fortsetzung der Untersuchung durch die Flucht oder durch Verbergen seines Aufenthaltes entzieht*), albo
- 4) gdy nie dopełnił któregokolwiek z warunków, pod którymi list żelazny został mu udzielony (*er eine der Bedingungen nicht erfüllt, unter welchen ihm das sichere Geleit erteilt worden ist*).

Uprawnionym do skorzystania z przywileju listu żelaznego był obwiniony (*Beschuldigter*). Stosownie do § 38 zd. 1 StPO obwinionym był ten, na kogo padało podejrzenie o przestępstwo, jeśli przeciwko niemu został wniesiony akt oskarżenia albo złożony wniosek o wszczęcie śledztwa przygotowawczego. Zgodnie z § 38 zd. 2 StPO oskarżonym (*Angeklagter*) był ten, przeciw któremu zarządzono rozprawę główną.

Ustawodawca austriacki nie wprowadził definicji podejrzanego (*Verdächtiger*). Jedyne stanowił w § 38 zd. 3 StPO, że przepisy dotyczące obwinionego znajdują także zastosowanie do oskarżonego oraz do osoby, która została przesłuchana jako podejrzanym o przestępstwo lub do takiego przesłuchania wezwana, zatrzymana lub aresztowana.

W literaturze za podejrzanego w znaczeniu § 38 StPO uważano tego, na kogo padało podejrzenie o czyn karalny, gdy postępowanie znajdowało się w stadium dochodzeń przygotowawczych. Przy czym posądzenie kogokolwiek przez oskarżonego o popełnienie czynu karygodnego nie skutkowało uznaniem takiej osoby za podejrzanego, natomiast wezwanie wystosowane przez sędziego śledczego do władzy sądowej o przesłuchanie w charakterze obwinionego taki skutek już wywoływało²⁸.

Obwinionym był zatem każdy, przeciw któremu zostało wdrożone postępowanie karne bez względu na stadium, w jakim się ono znajdowało. Obwinionym ubiegającym się o list żelazny musiał przy tym być ten, który – zgodnie z § 419 StPO – był nieobecny lub zbiegł (*abwesenden oder flüchtigen*). Zatem pozostawało bez znaczenia, czy obwiniony przebywał za granicą, czy też nie.

²⁷ M. Szymczak (red.), Słownik języka polskiego, t. I, Warszawa 1995, s. 409.

²⁸ P. Stebelski, Komentarz do austriackiego kodeksu postępowania karnego, s. 67.

Ustawa przewidywała możliwość wystawienia listu żelaznego warunkowego. Minister sprawiedliwości, wydając list żelazny, mógł umieścić w jego treści określone warunki, np. złożenie zabezpieczenia (*Sicherheitsleistung*). Uzasadnienie wydania listu od jego złożenia było podyktowane okolicznościami sprawy. Zasadność złożenia zabezpieczenia mogła wynikać z konieczności wzmocnienia gwarancji, jakich udzielał obwiniony w szczególności co do przestrzegania przez niego jego obowiązków procesowych. Obawa przepadku zabezpieczenia mogła stanowić skuteczną ochronę przed niestawiennictwem na wezwania, ucieczką czy ukrywaniem się obwinionego.

Zgodnie z § 193 zd. 1 StPO zabezpieczenie mogło być złożone w depozycie sądowym w gotówce lub w papierach wartościowych. Papierami takimi mogły być austriackie zapisy długu państwowego lub inne publiczne zapisy na równi z nimi będące (książeczki wkładkowe austriackich kas oszczędności, obligacje, listy zastawne, listy pierwszeństwa), które według wydanych rozporządzeń ministerialnych oraz postanowień ustawowych nadawały się do korzystnego umieszczenia kapitałów będących własnością małoletnich²⁹.

Stosownie do § 193 zd. 1 StPO możliwe było również zabezpieczenie przez ustanowienie zastawu na nieruchomościach. Zabezpieczenie mogło także zostać złożone przez odpowiednich poręczycieli zgodnie z postanowieniami § 1374 austriackiego powszechnego kodeksu cywilnego (w pełnym brzmieniu: powszechna księga ustaw cywilnych dla wszystkich krajów dziedzicznych niemieckich monarchii austriackiej – *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch für die gesamten Deutschen Erbländer der Österreichischen Monarchie* – ABGB) z 1811 r.³⁰.

Austriacki kodeks postępowania karnego z 1873 r. przechodził liczne zmiany. Był reformowany w czasie monarchii habsburskiej (do 1918 r.) oraz republiki (lata 1918–1938). W okresie 1938–1945 system austriackiego procesu karnego został poddany ingerencji ustawodawczej III Rzeszy Niemieckiej. W 1945 r. te regulacje zostały uchylone i ponownie obowiązywał *Strafprozessordnung* w brzmieniu sprzed 13.3.1938 r. Austriacki kodeks postępowania karnego został gruntownie znowelizowany także w 1960 r.³¹. Obecnie obowiązuje w ujęciu z 1975 r.³².

²⁹ Tamże, s. 290.

³⁰ JGS 946.

³¹ E.E. Fabrizy, *Die österreichische Strafprozessordnung (Strafprozessordnung 1975) mit dem neuen Vorverfahren und den wichtigsten Nebengesetzen. Kurzkommentar*, Wien 2011, s. 3–4.

³² BGBl. 631.

Instytucja listu żelaznego od dawna jest obecna w niemieckim procesie karnym. Zjednoczenie Niemiec przyniosło ujednoczenie niemieckiego prawa karnego procesowego, które obowiązywało na polskich ziemiach zaboru pruskiego. Pochodzący z 1.2.1877 r. ogólnoniemiecki kodeks postępowania karnego (*Strafprozessordnung*)³³, później wielokrotnie nowelizowany, ale pozostający w mocy do dnia dzisiejszego³⁴, wprowadził jasną regulację instytucji listu żelaznego przez wskazanie warunków jego wydania, jego celu oraz czasu trwania.

W wersji pierwotnej niemieckiego *Strafprozessordnung* przepisy dotyczące listu żelaznego znajdowały się w § 337 ustawy. Stosownie do tego przepisu sąd mógł udzielić nieobecnemu obwinionemu listu żelaznego, którego wydanie mogło być uzależnione od spełnienia warunku. List żelazny zapewniał niestosowanie tymczasowego aresztowania, jednak tylko w stosunku do tego czynu karalnego, w związku z którym go wydano. List żelazny wygasał, jeśli zapadł wyrok orzekający karę pozbawienia wolności, obwiniony podejmował się przygotowań do ucieczki lub nie spełnił warunków, pod którymi został mu wydany list żelazny³⁵.

Regulacje dotyczące listu żelaznego zostały ulokowane w księdze drugiej zatytułowanej „Postępowanie w pierwszej instancji” (*Verfahren im ersten Rechtszug*), w której zamieszczono rozdział ósmy opatrzony tytułem: „Postępowanie przeciwko nieobecnym” (*Verfahren gegen Abwesende*)³⁶.

³³ RGBl. 253.

³⁴ P. Girdwoyń, Zarys niemieckiego procesu karnego, Białystok 2006, s. 20.

³⁵ Das Gericht kann einem abwesenden Beschuldigten sicheres Geleit erteilen; es kann diese Ertheilung an Bedingungen knüpfen. Das sichere Geleit gewährt Befreiung von der Untersuchungshaft, jedoch nur in Ansehung derjenigen strafbaren Handlung, für welche dasselbe erteilt ist. Es erlischt, wenn ein auf Freiheitsstrafe lautendes Urtheil ergeht, wenn der Beschuldigte Anstalten zur Flucht trifft, oder wenn er die Bedingungen nicht erfüllt, unter welchen ihm das sichere Geleit erteilt worden ist.

³⁶ Niemiecka ustawa karnoprosesowa była wielokrotnie nowelizowana. Przepisy dotyczące listu żelaznego w nieznacznie zmienionym kształcie funkcjonują do dzisiaj (§ 295 StPO). Zmiany te miały charakter redakcji językowej (modyfikacje dotyczyły głównie zd. 2. Tekst „(...) jedoch nur in Ansehung derjenigen strafbaren Handlung, für welche dasselbe erteilt ist.” [tłum. (...) jednak tylko w stosunku do tego czynu karalnego, dla którego wydano list żelazny] zastąpiono tożsamą znaczeniowo treścią „(...) jedoch nur wegen der Straftat, für die es erteilt ist.” [tłum. (...) jednak tylko ze względu na czyn karalny, w związku z którym wydano list żelazny]. Pozostałe zmiany tekstu, np. terminu „Urtheil” na „Urteil” (wyrok) wynikały z konieczności dostosowania treści ustawy do zreformowanych zasad gramatyki języka niemieckiego i nie naruszyły pierwotnego sensu przepisu, stąd też (odmiennie od regulacji austriackiego StPO, którego przepisy odnoszące się do listu żelaznego w znaczącym zakresie zmieniły się w porównaniu z brzmieniem pierwot-

Obecność instytucji listu żelaznego w porządku prawnym XIX-wiecznych państw niemieckojęzycznych przełożyła się na jego zastosowanie w porządku prawnym niepodległego państwa polskiego. Po odzyskaniu niepodległości w listopadzie 1918 r. w Polsce panowała istna mozaika prawa sądowego. Na terenie byłego Królestwa Polskiego i kresów wschodnich obowiązywała rosyjska procedura karna z 1864 r. (w której nie zamieszczono przepisów dotyczących listu żelaznego), na terenie byłego zaboru pruskiego niemiecki *Strafprozessordnung* z 1877 r., w byłej Galicji stosowano zaś austriacki *Strafprozessordnung* z 1873 r.³⁷. Na Spiszu i Orawie, które należały do 1918 r. do Węgier, obowiązywał węgierski kodeks postępowania karnego z 1896 r. (na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z 14.9.1922 r.³⁸ zastąpiony austriackim *Strafprozessordnung* z 1873 r.³⁹).

§ 2. Kodeks postępowania karnego z 1928 r.

Twórcy polskiego Kodeksu postępowania karnego z 19.3.1928 r.⁴⁰ w znacznym stopniu czerpali ze wzorów zawartych w kodeksach państw zaborczych, w tym z kodeksów niemieckiego i austriackiego⁴¹.

W polskim Kodeksie także znalazły się rozwiązania dotyczące listu żelaznego. Kodeks stanowił, że jeżeli oskarżony przebywający za granicą złoży oświadczenie, iż stawi się do sądu w oznaczonym terminie pod warunkiem odpowiadania z wolnej stopy, sąd apelacyjny może mu wydać list żelazny (art. 192 KPK z 1928 r.).

List żelazny zapewniał oskarżonemu pozostawanie na wolności aż do zapadnięcia wyroku w I instancji, o ile oskarżony:

- 1) stawił się w oznaczonym przez sąd terminie;

nym) dokonano w pracy omówienia przedmiotowej instytucji na podstawie obecnie obowiązującej treści ustawy w rozdziale II: „List żelazny w wybranych obcych postępowaniach karnych”.

³⁷ W. Cwik, w: W. Cwik, T. Opas, Prawo sądowe w Polsce do 1939 r., s. 117–118.

³⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z 14.9.1922 r. w przedmiocie organizacji sądownictwa na Spiszu i Orawie i rozciągnięcia na ten obszar mocy obowiązującej niektórych ustaw i rozporządzeń (Dz.U. Nr 90, poz. 833 ze zm.).

³⁹ M. Cieślak, Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne, Warszawa 1984, s. 117; S. Waltoś, Proces karny. Zarys systemu, Warszawa 2008, s. 123–124.

⁴⁰ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 19.3.1928 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 33, poz. 313 ze zm.).

⁴¹ J. Tylman, Związki polskiego i niemieckiego prawa karnego procesowego, w: A. Liszewska, K. Skotnicki (red.), Związki prawa polskiego z prawem niemieckim, Łódź 2006, s. 110–111.

- 2) nie wydalął się bez pozwolenia sądu z obranego miejsca pobytu w kraju;
- 3) nie nakłaniał świadków do fałszywych zeznań lub starał się w inny sposób usuwać dowodów przestępstwa (art. 193 KPK z 1928 r.).

Sąd mógł wydanie listu żelaznego uzależnić od złożenia kaucji lub poręczenia (art. 194 § 1 KPK z 1928 r.). Niedotrzymanie warunków, pod którymi udzielono listu, pociągało za sobą nie tylko aresztowanie oskarżonego, lecz także przepadek kaucji lub ściągnięcie sumy poręczenia (art. 194 § 2 KPK z 1928 r.).

Kaucję oraz poręczenie regulował art. 173 KPK z 1928 r., który stanowił, że sąd może od aresztowania oskarżonego odstąpić lub już aresztowanego zwolnić pod warunkiem złożenia kaucji lub poręczenia w określonej sumie pieniężnej, przy której wyznaczeniu sąd uwzględniał stopień zamożności oskarżonego i składającego kaucję lub poręczyciela, wysokość wyrządzonej szkody i grożącą karę.

Różnica między kaucją a poręczeniem sprowadzała się do tego, że kaucję mógł złożyć albo sam oskarżony, albo inna osoba (art. 175 KPK z 1928 r.), poręczenie zaś tylko osoba, mająca stałe zamieszkanie w kraju i przedstawiająca dostateczne dowody, że jej majątek wystarcza na pokrycie poręczenia (art. 178 KPK z 1928 r.).

W odróżnieniu od kaucji, sumy poręczenia nie pobierano z góry, lecz ściągano ją od poręczyciela dopiero w sytuacji zaistnienia podstaw co do orzeczenia przepadku⁴². W razie ucieczki oskarżonego lub nieusprawiedliwionego jego niestawiennictwa na wezwanie sądu kaucja ulegała przepadkowi, a od poręczyciela była ściągana suma poręczenia (art. 179 § 1 KPK z 1928 r.).

W rozwiązaniu przyjętym w Kodeksie postępowania karnego z 1928 r. kaucja polegała na zastawie realnym, poręczenie na zaciągnięciu przez osobę trzecią zobowiązania wobec Skarbu Państwa i zapłacenia określonej kwoty w przypadku uchylecia się oskarżonego od sądu⁴³. Dozwolone było odebranie poręczenia od kilku poręczycieli częściowo albo za całość solidarnie, nie było dopuszczalne – odmiennie niż obecnie – przyjęcie poręczenia oskarżonego za siebie, co wyprowadzano z pojęcia poręczenia jako odpowiedzialności za cudze zobowiązania (oskarżony mógł jedynie złożyć poręczenie za współoskarżonego)⁴⁴.

⁴² D. Tarnowska, Poręczenie majątkowe jako środek zapobiegawczy w polskim procesie karnym, Toruń 2002, s. 16.

⁴³ S. Śliwiński, Proces karny. Zasady ogólne, Warszawa 1948, s. 567.

⁴⁴ Tamże.

Kaucja i poręczenie nie stanowiły samodzielnych środków zapobiegawczych. Były to środki zastępcze, pozwalające na odstąpienie od aresztowania lub zwolnienie aresztowanego oskarżonego z zabezpieczeniem jego stawienictwa⁴⁵.

Kaucja i poręczenie posiadały samodzielny charakter w wypadkach wskazanych w art. 194 § 1 KPK z 1928 r., który stanowił, że sąd może wydanie listu żelaznego uzależnić od złożenia kaucji lub poręczenia. Nietrzymanie warunków wydania listu żelaznego (wymienionych w art. 193 KPK) pociągało aresztowanie oskarżonego oraz przepadek kaucji lub ściągnięcie sumy poręczenia (art. 194 § 2 KPK).

Samodzielność kaucji i poręczenia wyrażała się w tym, że sąd mógł zapewnić oskarżonemu pozostawanie na wolności aż do wydania wyroku w I instancji, o ile złoży kaucję lub poręczenie, wzmacniając gwarancję, iż stawi się w oznaczonym przez sąd terminie, nie będzie się wydalał bez pozwolenia sądu z obranego miejsca pobytu w kraju, nie będzie nakłaniał świadków do fałszywych zeznań lub starał się w inny sposób usuwać dowodów przestępstwa.

Przepisy dotyczące listu żelaznego w następnych latach nie podlegały istotnym modyfikacjom, poza zmianą właściwości sądu w art. 192 KPK z 1928 r. Właściwy do wydania listu żelaznego przestał być sąd apelacyjny. Z dniem 1.3.1932 r. art. 192 KPK z 1928 r. został znowelizowany przez art. 1 pkt 16 ustawy z 21.1.1932 r. zmieniającej niektóre przepisy postępowania karnego⁴⁶. Od tej daty o wydaniu listu żelaznego decydował sąd, a zatem w toku śledztwa sędzia śledczy lub sąd grodzki, prowadzący śledztwo, w toku dochodzenia sędzia śledczy lub sąd grodzki (według zasad przyjętych przy czynnościach sądowych w trybie art. 254 KPK z 1928 r.), a po wniesieniu aktu oskarżenia ten sąd, do którego sprawa wpłynęła⁴⁷.

Po odzyskaniu niepodległości postępowanie wojskowe jeszcze do końca 1936 r. toczyło się na podstawie przepisów kodeksu austriacko-węgierskiego⁴⁸ (ustawy wojskowego postępowania karnego dla wspólnej siły zbrojnej z 5.7.1912 r.⁴⁹). Zastępujący go Kodeks Wojskowego Postępowania Kar-

⁴⁵ D. Tarnowska, Poręczenie majątkowe, s. 16.

⁴⁶ Dz.U. Nr 10, poz. 60.

⁴⁷ J. Nisenson, M. Siewierski, Kodeks postępowania karnego z komentarzem i orzecnictwem Sądu Najwyższego, Warszawa 1933, s. 96.

⁴⁸ J. Tylman, w: T. Grzegorzczak, J. Tylman, Polskie postępowanie karne, Warszawa 2007, s. 21.

⁴⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z 10.5.1920 r. w przedmiocie wprowadzenia w życie na obszarze Rzeczypospolitej ustawy wojskowego postępowania karnego dla wspólnej siły zbrojnej z dnia 5 lipca 1912 r. (Dz.U. Nr 59, poz. 368 ze zm.) – akt nieobowiązujący.

nego z 29.9.1936 r.⁵⁰ również wprowadził instytucję listu żelaznego. Rozwiązanie w nim zastosowane było zbliżone do przyjętych w Kodeksie postępowania karnego z 1928 r.

Minister Spraw Wojskowych mógł wydać list żelazny, jeżeli oskarżony przebywający za granicą złożył oświadczenie, że stawi się do sądu wojskowego w oznaczonym terminie pod warunkiem odpowiadania z wolnej stopy (art. 150 § 1 KWPK z 1936 r.). Wydanie listu żelaznego można było uzależnić od złożenia kaucji w gotówce lub papierach wartościowych albo poręczenia (art. 150 § 2 KWPK z 1936 r.).

List żelazny zapewniał oskarżonemu pozostawanie na wolności aż do zapadnięcia wyroku w sądzie I instancji, jeżeli oskarżony:

- 1) stawił się w oznaczonym przez sąd terminie;
- 2) nie wydalął się bez pozwolenia sądu z obranego lub wyznaczonego mu miejsca pobytu w kraju;
- 3) nie nakłaniał świadków do fałszywych zeznań lub starał się w inny sposób usuwać dowodów przestępstwa (art. 151 § 1 KWPK z 1936 r.).

Niedotrzymanie wyżej wymienionych warunków powodowało aresztowanie oskarżonego oraz przepadek kaucji lub ściągnięcie sumy poręczenia, jeżeli je złożono (art. 151 § 2 KWPK z 1936 r.).

Powstaniu Polski Ludowej towarzyszyła nieprzerwana ciągłość porządku prawnego funkcjonującego do 1939 r., z wyjątkiem tych aktów prawnych, które bądź straciły rację bytu z powodu braku przedmiotu regulacji, bądź popadały w sprzeczność z nowymi zasadami ustrojowymi⁵¹.

Utrzymano w mocy Kodeks postępowania karnego z 1928 r., jednakże wydano wiele aktów prawnych opartych na innych niż w okresie międzywojennym założeniach i zasadach, m.in. ustanowiono nowy Kodeks Wojskowego Postępowania Karnego⁵² oparty szeroko na koncepcjach i rozwiązaniach radzieckich⁵³. Przepisy tego Kodeksu nie zawierały regulacji dotyczących listu żelaznego.

Akty prawne wydane w latach 1944–1948 systematycznie dążyły do likwidacji przedwojennego modelu postępowania karnego, który ostał się w podsta-

⁵⁰ Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z 29.9.1936 r. – Kodeks wojskowego postępowania karnego (Dz.U. Nr 76, poz. 537 ze zm.).

⁵¹ S. Waltoś, *Proces karny*, s. 128.

⁵² Dekret z 23.6.1945 r. – Kodeks Wojskowego Postępowania Karnego (Dz.U. Nr 36, poz. 216 ze zm.).

⁵³ J. Tylman, w: T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, s. 23.

wowym akcie prawnym, jakim był Kodeks postępowania karnego z 1928 r.⁵⁴. Gruntownej reformy prawa karnego procesowego dokonano na wzór radziecki w latach 1949–1950⁵⁵.

Przebudowa modelu postępowania karnego zasadniczo nie dotknęła listu żelaznego. Przepisy regulujące tę instytucję zachowały brzmienie sprzed 1939 r. Wprowadzone zmiany spowodowały jednakże zastosowanie nowej numeracji jednostek redakcyjnych. W zmienionym Kodeksie po nowelizacji obowiązującej od 1.7.1949 r.⁵⁶, art. 186 odpowiadał dawnemu art. 192, następnie art. 187 – art. 193, art. 188 zaś – art. 194. Ponowna nowelizacja funkcjonująca od 13.9.1950 r.⁵⁷ wprowadziła jedynie zmianę numeracji jednostek redakcyjnych (odpowiednio art. 178 – art. 186, art. 179 – art. 187, art. 180 – art. 188).

§ 3. Kodeks postępowania karnego z 1969 r.

Regulacje odnoszące się do listu żelaznego zostały zamieszczone w ustawie z 19.4.1969 r. – Kodeks postępowania karnego⁵⁸. Przepisy w zasadniczym zakresie nie zostały zmienione w stosunku do poprzednio obowiązujących. Dokonano wprost wskazania sądu właściwego do wydania listu żelaznego, którym stał się sąd wojewódzki (art. 239 KPK z 1969 r.), wydłużono okres gwarancji listu, w miejsce zwrotu „aż do zapadnięcia wyroku w I instancji” (takie rozwiązanie funkcjonowało w § 419 austriackiego StPO z 1873 r.) wprowadzono sformułowanie: „aż do prawomocnego ukończenia postępowania” (art. 240 KPK z 1969 r.), ograniczono *ex lege* konsekwencje naruszenia przez oskarżonego obowiązków do przepadku lub ściągnięcia wartości majątkowych udzielonych z tytułu poręczenia (art. 241 § 2 KPK z 1969 r.).

W nowym Kodeksie ustawodawca stanowią, że jeżeli oskarżony przebywający za granicą złożył oświadczenie, iż stawi się do sądu w oznaczonym terminie pod warunkiem odpowiadania z wolnej stopy, właściwy miejscowo sąd wojewódzki mógł wydać oskarżonemu list żelazny (art. 239 KPK z 1969 r.).

⁵⁴ Tamże, s. 24.

⁵⁵ K. Marszał, Proces karny, Katowice 1998, s. 515.

⁵⁶ Ustawa z 27.4.1949 r. o zmianie przepisów postępowania karnego (Dz.U. Nr 32, poz. 238).

⁵⁷ Obwieszczenie Ministra Sprawiedliwości z 2.9.1950 r. o ogłoszeniu jednolitego tekstu kodeksu postępowania karnego (Dz.U. Nr 40, poz. 364).

⁵⁸ Dz.U. Nr 13, poz. 96 ze zm.

List żelazny zapewniał oskarżonemu pozostawanie na wolności aż do prawomocnego ukończenia postępowania, jeżeli oskarżony:

- 1) stawiał się w oznaczonym przez sąd terminie,
- 2) nie wydalał się bez pozwolenia sądu z obranego miejsca pobytu w kraju,
- 3) nie nakłaniał świadków do fałszywych zeznań lub starał się w inny sposób usuwać dowodów przestępstwa (art. 240 KPK z 1969 r.).

Wydanie listu żelaznego można było uzależnić od złożenia poręczenia majątkowego (art. 241 § 1 KPK z 1969 r.). W razie odwołania listu żelaznego z powodu naruszenia warunków wymienionych w art. 240 KPK z 1969 r., wartości majątkowe udzielone z tytułu poręczenia ulegały przypadkowi lub ściągnięciu (art. 241 § 2 KPK z 1969 r.).

Kodeks postępowania karnego z 1969 r. nie posługiwał się terminami kaucja i poręczenie. Wprowadził poręczenie majątkowe (art. 226–234) jako samodzielny środek zapobiegawczy, tym samym otworzył drogę do żądania złożenia poręczenia bez wydawania postanowienia o tymczasowym aresztowaniu⁵⁹.

Na gruncie przepisów Kodeksu postępowania karnego z 1969 r. w orzecznictwie⁶⁰ oraz doktrynie⁶¹ zgodnie przyjmowano, że postanowienia w przedmiocie wydania lub odmowy wydania listu żelaznego nie są zaskarżalne. Słusznie podnoszono, że dopuszczalności zażalenia nie przewidywały przepisy rozdziału 25 KPK z 1969 r. regulujące instytucję listu żelaznego z wyjątkiem przypadku, gdy wydanie listu żelaznego uzależnione zostało od złożenia poręczenia majątkowego, które jest jednym ze środków zapobiegawczych, i w tej części zażalenie przysługiwało na mocy art. 212 § 1 KPK z 1969 r.⁶²

Zażalenie przysługiwało na określone kategorie postanowień i do żadnej z nich nie należało postanowienie w przedmiocie wydania listu żelaznego, w szczególności nie było to postanowienie zamykające drogę do wydania wyroku (art. 409 KPK z 1969 r.)⁶³. Poza tym regulacje dotyczące instytucji listu żelaznego nie zawierały szczególnego przepisu dopuszczającego zażalenie na postanowienie wydane w tej kwestii⁶⁴.

⁵⁹ J. Bednarzak, w: M. Mazur (red.), Kodeks postępowania karnego. Komentarz, Warszawa 1971, s. 270.

⁶⁰ Post.: SA w Katowicach z 20.9.1995 r., II AKo 325/95, OSA 1996, Nr 3, poz. 9; SA w Krakowie z 22.2.1996 r., II AKz 88/96, Prok. i Pr. 1996, Nr 7–8, poz. 24; SA w Katowicach z 3.4.1996 r., II AKo 116/96, OSA 1997, Nr 1, poz. 2.

⁶¹ J. Bednarzak, w: M. Mazur (red.), Kodeks, s. 277.

⁶² Post. SA w Katowicach z 3.4.1996 r., II AKo 116/96, OSA 1997, Nr 1, poz. 2.

⁶³ Tamże.

⁶⁴ Post. SA w Katowicach z 20.9.1995 r., II AKo 325/95, OSA 1996, Nr 3, poz. 9.

W orzecznictwie sądów apelacyjnych zasadnie przyjmowano, że list żelazny nie jest środkiem zapobiegawczym⁶⁵, a tylko innym środkiem przymusu. List żelazny pozostawał w ścisłym związku ze środkami zapobiegawczymi (np. art. 241 KPK z 1969), ale regulowały go przepisy innego rozdziału⁶⁶.

Poglądu takiego nie podzielił Sąd Najwyższy, który odwołując się do analogii, uznał, że skoro list żelazny w praktyce spełnia funkcje zapobiegawcze, zbliżone skutkami do tymczasowego aresztowania, to w podobny sposób zabezpiecza prawidłowość toczącego się postępowania. Zatem – zdaniem Sądu Najwyższego – powinny służyć stronom środki zaskarżenia na postanowienia w przedmiocie listu żelaznego, tak jak to ma miejsce w przypadku środków zapobiegawczych⁶⁷.

Stanowisko takie spotkało się z trafną krytyką⁶⁸, gdyż analogia, którą posłużył się Sąd Najwyższy, nie była jednoznacznie korzystna dla oskarżonego. Część postanowień można byłoby zaskarżyć na jego niekorzyść⁶⁹, na przykład postanowienie o wydaniu listu⁷⁰, podczas gdy jednym z istotnych ograniczeń analogii jest zakaz jej stosowania na niekorzyść oskarżonego⁷¹.

Przepisy dotyczące listu żelaznego przez cały okres obowiązywania Kodeksu postępowania karnego z 1969 r., mimo jego licznych nowelizacji, nie były poddawane żadnym ingerencjom ustawodawcy.

§ 4. Kodeks postępowania karnego z 1997 r.

Ustawa z 6.6.1997 r. – Kodeks postępowania karnego⁷² w zakresie dotyczącym listu żelaznego nawiązywała do rozwiązań przyjętych w poprzednich kodeksach. Treść art. 281 KPK odpowiada brzmieniu art. 239 KPK z 1969 r. i określa przesłanki wydania listu żelaznego oraz organ właściwy do podjęcia

⁶⁵ Post.: SA w Krakowie z 22.2.1996 r., II AKz 88/96, Prok. i Pr. 1996, Nr 7–8, poz. 24; SA w Katowicach z 20.9.1995 r., II AKo 325/95, OSA 1996, Nr 3, poz. 9.

⁶⁶ Post. SA w Katowicach z 20.9.1995 r., II AKo 325/95, OSA 1996, Nr 3, poz. 9.

⁶⁷ Uchw. SN z 12.8.1996 r., I KZP 14/96, OSNKW 1996, Nr 11–12, poz. 78.

⁶⁸ R.A. Stefański, List żelazny w nowym kodeksie postępowania karnego, Prok. i Pr. 1997, Nr 11, s. 44; A. Murzynowski, Glosa do uchw. SN z 12.8.1996 r., I KZP 14/96, OSP 1996, Nr 11, poz. 214, s. 525.

⁶⁹ Tamże, s. 525.

⁷⁰ R.A. Stefański, List żelazny, s. 44.

⁷¹ M. Cieślak, Polska procedura karna, s. 180; K. Marszał, Proces karny, s. 29.

⁷² T.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 30 ze zm.